

Мўминов Бехзод Абдувахобович

Тошкент шаҳар Маъмурий судининг судяси, ю.ф.д., доцент

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА СОДИР ЭТИЛГАН ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ КЎРИБ ЧИҚИШ БЎЙИЧА СУД АМАЛИЁТИ

Муминов Бехзод Абдувахобович

*Доктор юридических наук, доцент, судья Ташкентского городского Суда по
административным делам*

СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА ПО РАССМОТРЕНИЮ ДЕЛ О ПРЕСТУПЛЕНИЯХ, СОВЕРШЕННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Bekhzod Muminov

Judge of the Tashkent City Administrative Court, Ph.D., Associate Professor.

OVERVIEW OF JUDICIAL PRACTICE IN DEALING WITH CASES OF CRIMES COMMITTED USING DIGITAL TECHNOLOGIES

Ҳаётнинг барча соҳаларида рақамлашув ўз-ўзидан жиноят процессида далиллар билан боғлиқ жараённинг ҳам рақамлашувини келтириб чиқаради, жиноят содир этган шахс виртуал оламда жиноятни амалга ошириш орқали ўзидан моддий эмас, рақамли из қолдиради.

Амалдаги ЖПК рақамли далилларни олиш, сақлаш ва исботлашда фойдаланиш билан боғлиқ масалаларни кўзда тутмайди. Албатта, ЖПК қабул қилинган вақтда техник тараққиётнинг қисқа вақт ичида янги босқичга кўтарилишини кўзда тутиш имкони бўлмаган, бироқ бугунги кунга келиб, айнан рақамли далиллар билан боғлиқ қонунчиликда бўшлиқлар амалиётга ўз таъсирини ўтказётганлигини эътироф этиш зарур.

Жиноятларни тергов қилишда рақамли далиллардан фойдаланишнинг исботлаш босқичининг асосий муаммога айланиши:

- 1) кибержиноятчилик даражасининг ортиши;
- 2) анъанавий жиноятларнинг интернет ёрдамида содир этиш ҳолатларининг кескин кўпайиши (“даркнет” орқали гиёҳвандлик воситаларини сотиш, фирибгарлик, ижтимоий тармоқларда тухмат ва ҳақорат қилиш;
- 3) смартфонлардан кенг фойдаланиш натижасида ҳар қандай жиноятларни тергов қилишда далил сифатида фойдаланиш мумкин бўлган маълумотларнинг генерация қилиниши (геолокация маълумотлари, фото ва видеосуратлар) каби 3 та тенденция билан боғлиқ.

Бинобарин суд-тергов амалиётида рақамли далиллардан фойдаланиш билан боғлиқ қуйидаги муаммоларни санаб ўтиш жоиз:

Маълумки, кўпгина мессенжерларда электрон хабарлар криптографик хавфсизлик воситалари ёрдамида шифрланади. Шу муносабат билан агар олинганда ҳам шифрлаш калитисиз мазкур маълумотлардан фойдаланиб бўлмайди. Гумон қилинувчи калитни тергов органларига беришга мажбур эмас, сабаби бундай ҳолда унинг ўзига нисбатан кўрсатув бермаслик ҳуқуқи бузилади. Бугунги кунда криптографик ҳимоя барча дастурий таъминот, шу жумладан, мессенжерларнинг мажбурий белгисига айланди. Шу билан бирга, кўпгина давлатларда мазкур мессенжерларнинг ҳимоя тизимига давлат органларининг кириш имконияти чекланган. Масалан, Telegram 2018 йилдан махсус хизматларга терроризмда гумон қилинган гумон қилинувчиларнинг фақат IP-манзили ва телефон рақамларини суднинг қарори асосида беришга рози бўлди.

Биометрик маълумотлар билан ҳимояланган смартфонларни очишнинг процессуал тартиби қонунда аниқ белгиланмаган. Персоналлаштириш марказида мавжуд дактилоскопик маълумотлардан фойдаланиш мумкин, бироқ бунинг қонунийлиги шубҳа остида бўлади. Яъни қонунда гумон қилинувчининг смартфонини ашё сифатида олиб қўйиш мумкин, бироқ биометрик маълумотларидан фойдаланиб очишга мажбур қилишнинг қонуний воситаси мавжуд эмас.

Масалан, Буюк Британияда тергов органларининг ваколатларини тартибга солиш ҳақида 2000 йилдаги қонунга асосан шифрлаш калитини беришни рад қилиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Рақамли технологияларнинг ўзига хос хусусияти шундай иборатки, маълумот тинтув қилинаётган бинода эмас, балки бошқа жойдаги ўзга бир давлатдаги серверда сақланиши мумкин. Бироқ тинтув ўтказиш ҳақидаги қарорда тинтув ўтказиладиган аниқ манзил кўрсатилади ва фақат шу манзилда тинтув ўтказиш ҳуқуқини беради. Яъни ЖПКда масофадан туриб, далилларни олиш кўзда тутилмаган. Серверлар бошқа давлат ҳудудида бўлган вақтда далилларни масофадан олиш бошқа давлат ҳудудидаги далилларни олишни англатади ва Жиноят-процессуал кодекси эса Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноят ишларини юритиш тартибини белгилайди. Мазкур муаммоларни ҳал қилиш мақсадида бир қатор давлатлар, масалан, ГФР ЖПКсида “онлайн тинтув” тушунчаси киритилган.

ЖПКнинг 26-моддасида далилларни бевосита ва оғзаки усулда текшириш принципи белгиланган бўлиб, унга мувофиқ, Жиноят ишини юритишни амалга оширишда суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд далилларни бевосита текширишлари: гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, жабрланувчи ва гувоҳларни сўроқ қилишлари, эксперт хулосаларини эшитишлари, ашёвий далилларни кўздан кечиришлари, баённома ва бошқа ҳужжатларни ўқиб эшиттиришлари шарт. Ушбу Кодексда назарда тутилган алоҳида ҳоллардагина бу қоидалардан четга чиқишга йўл қўйилиши мумкин.

Бироқ рақамли далилларни визуал равишда кўздан кечириб бўлмаслиги ёки компьютер дастурининг ишлаши ёки жараёни намоёиш қилиш мақсадлари мазкур далилларнинг шаклини ўзгартиришни талаб қилади. Масалан, айрим файллар принтердан чиқарилиши ёки суд залида файллар қандай ишлашини намоёиш қилиш мумкин.

Рақамли далиллар ёрдамида исботлаш жараёни ҳам бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга.

Масалан, электрон хатнинг принтерда чиқарилган варианты ҳали унинг ҳақиқийлигини аниқлатмайди, мессенжер орқали абонентларнинг сўзлашуви суҳбатдошларнинг шахсини аниқлигини аниқлатмайди, шахснинг компютерида аниқланган маълумотларнинг айнан унга тегишли эканлиги ҳали тўлиқ исботланмаган. Ёки жиноят содир этилган йр-манзил ҳақида интернет сервис провайдердан олинган маълумотлар мазкур жиноятни айнан ким содир этганлигини ҳали исботламайди.

Бундай ҳолатларда мантиқий жиҳатдан изчил хулосаларни шакллантириш учун далилларни ўзаро боғловчи бошқа далиллар талаб қилинади. Яъни бунда суд далилларни тўплашнинг исботлаш субъектларининг иштирокисиз алоқа операторлари ёрдамида амалга ошириладиган босқичлари мавжудлигини эътиборга олиши зарур.

Бироқ далилларни тўплашнинг барча босқичлари криминалистиканинг илмий асосланган мезонларига мос бўлиши, криптографик воситаларни қўллаш орқали шифрларни очиш, маълумотларнинг шаклини ўзгартириш ва сақлаш жараёнларини қайд қилиш методикаси яратилишини талаб қилади. Ва ниҳоят оралиқ босқичларни амалга оширган мутахассислар натижалар юзасидан шубҳа туғилган тақдирда натижаларнинг асосли эканлигини судга асослантириб бера олиши талаб этилади. Яъни рақамли далиллар олинган вақтдан бошлаб, судга тақдим қилингунига қадар далиллар мақбуллиги шартларига мувофиқ бўлиши шарт.

ЖПКнинг 467-моддасига мувофиқ айблов ҳукмининг тавсиф қисмида суд исбот этилган деб эътироф этган жиноий қилмишнинг тавсифи, содир этилган жойи, вақти, усули, айбнинг шакли, жиноятнинг сабаблари, мақсадлари ва оқибатлари кўрсатилиши лозим. Ҳукмда суднинг ҳар бир судланувчига нисбатан хулосаларига асос бўлган далиллар ва суднинг бошқа далилларни рад этиш сабаблари ёзилади. Мазкур талабга амал қилмаслик суд ҳукмининг бекор қилиниши ёки ўзгартирилишига сабаб бўлиши мумкин.

Ҳукмда тегишли интернет манзилга ҳавола ёки файлнинг фотосурати бўлган тақдирда суд унинг ёрдамида айнан қайси ҳолатлар аниқланганлигини кўрсатиши зарур.

ЖПКнинг 18-моддасига мувофиқ, фуқароларнинг шахсий ҳаёти, уларнинг турар жойлари дахлсизлиги, ўзаро ёзишмалари, телеграф алоқалари ва телефон орқали сўзлашувларининг сир сақланиши қонун билан қўриқланади.

Бироқ бугунги кунда ҳаётимизнинг катта қисми виртуал дунёга кўчаётганлиги анъанавий тушунчалар, шу жумладан, дахлсизлик ҳуқуқини жиноят процессида чеклаш асослари ва чегарасини қайта кўриб чиқишни тақозо этади.

Бу “дахлсизликка асосли умид қилиш” “Reasonable expectation of privacy” REР назарияси билан боғлиқ. Яъни шахсга доир ахборотнинг жуда катта қисми, аввалгидек унинг уйида ёки иш жойида сақланмайдиган бир шароитда, дахлсизлик ҳуқуқининг асл маъноси ўзгардимиз? Яъни шахснинг email орқали хат ёзиши ёки ҳамма кўрадиган ижтимоий тармоқларга ўзи ҳақида маълумотларни жойлаштириши ёки ўзининг шахсий дахлсизлик ҳуқуқидан воз кечганлигини англатадимиз? Ва бундай ҳолатда у шахсий дахлсизликка умид қилиши мумкинми?

Фан-техника тараққиёти давлатнинг фуқароларнинг шахсий ҳаётига борган сари кўпроқ киришига шароит яратмоқда. Бугунги кунда, овоз ва аудио ёзувчи аппаратурани ўрнатиш учун турар жойга кириш шарт эмас, Унда бўлаётганларни масофадан туриб, дераза ойнаси орқали ёки махсус видеокамераларни қўллаб, қайд қилиш мумкин. Шу билан бирга турар-жойга кирмасдан махсус воситалар, яширин камералар ёрдамида, турар-жойдаги шахсларнинг фотосурати, сўзлашувлари, ҳаракати ҳақида маълумот олиш имкони мавжудлигини эътиборга олиш зарур. Турар жойда содир бўлаётган ҳамма нарсаси эшитилиши ва ошкор қилиниши мумкин.

Шу сабабли турар жой дахлсизлиги кафолатлари нафақат моддий маънода турар-жойга, балки турар жойдаги ва тарқатилаётган барча ахборотга татбиқ қилиниши керак.

Ушбу масала юзасидан суднинг позицияси ҳам доимий ўзгариб борганлигини кўришимиз мумкин. Масалан 1928 йилда *Olmstead v. United States* ишида суд махсус аппарат ёрдамида турар жойдаги телефонни эшитиб туриш натижасида шахсий дахлсизлик бузилмаганлигини, ахборот фақатгина эшитиш туйғуси орқали олинганлигини таъкидлаган. Ўша вақтда АҚШнинг фақатгина 41 % аҳолиси телефон билан таъминланган бўлса, аҳолининг телефон билан таъминланганлик даражаси 87% га чиққан 1967 йилда суд телефоннинг ижтимоий ҳаётдаги роли ошганлигидан келиб чиқиб, ўзининг қарорини ўзгартирди ва телефонда гаплашаётган шахс ҳам шахсий дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланиши мумкинлигини қайд қилди. Яъни телефонда гаплашаётган шахснинг ўзаро сўзлашувлари тарқатилмаслиги ва сир сақланишига бўлган ҳуқуқ эътироф этилди.

Бироқ ахборот воситалари тараққиёти дахлсизлик ҳақида тасаввуримизни тубдан ўзгартирди. Электрон почта алоқанинг кундалик ва одатий воситасига айланди. Бугунги кунда дунёда 3.9 млрд. шахс **email** дан фойдаланади, кунига 293 млрд. **email** юборилади. Фейсбукнинг ўзида ойда 20 млрд. хабар юборилади.

Бугунги кунда ахборот технологиялари жуда катта ҳажмдаги ва конфиденциал маълумотларни электрон тармоқлар орқали алмашиш имконини беради. Бироқ тараққиёт шахсий дахлсизлик масаласида асосли

хавотирларни юзага келтиради. Яъни шахс ўзининг шахсий маълумотлари, хабарлари, сўзлашувлари ҳақида маълумотлардан ким ва қандай мақсадларда фойдаланаётганини аниқ билишга ҳақли эканлигини ҳеч ким инкор этмайди.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пактнинг 17-моддасига мувофиқ, ҳеч ким ўзининг шахсий ва оилавий ҳаётига ўзбошимчалик ёки ноқонуний тарзда аралашишга, ўзининг уй-жойи ёки ёзишмалари сири дахлсизлигига ўзбошимчалик ёки ноқонуний тарзда тажовуз қилинишига ёки унинг ор-номуси ва шаънига ноқонуний тажовуз қилинишига дучор этилиши мумкин эмас.

Учинчи тараф доктринаси

Мазкур доктринага мувофиқ, шахс ўзининг шахсий маълумотларини чекланмаган доирадаги учинчи шахсларга ихтиёрий равишда ошкор қилиши билан, мазкур маълумотларнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуқни йўқотади. Бошқа тарафдан гарчи ҳамма учун очиқ бўлган маълумот ҳам агар шахс уни дахлсиз деб ҳисобласа, ҳимоя қилиниши мумкин.

Тергов органларида шахсий маълумотлар учинчи шахсда эканлиги етарли асослар бўлган тақдирда айнан учинчи шахслардан олиб қўйилиши мумкин. Бироқ бундай ҳолда шахсий маълумотларнинг эгаси бўлган шахснинг розилиги талаб қилинмайди. Яъни бу ерда маълумотга учинчи шахснинг эгалиги шахсий дахлсизликка бўлган ишончнинг тугатилишига олиб келади. Бироқ бугунги кунда шахс турли хизматларни ёки товарларни олиш ёки бошқа мақсадларда ўзи ҳақида деярли барча маълумотларни турли сервер, провайдерларга бериши натижасида шахсга доир маълумотларнинг дахлсизлиги ҳуқуқидан маҳрум бўладими деган савол туғилади?

Мазкур доктрина шунинг учун ҳам муҳимки, шифрланган ёки шифрланмаган электрон хабар эгасининг шахсий дахлсизликка бўлган ишончи ҳимоя қилиниши ёки ҳимоя қилинмаслиги масаласини таснифлаш имконини беради.

Агар маълумот конфиденциал бўлиб, унинг ошкор қилиниши шахснинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказилишига олиб келса, учинчи шахс (мазкур ўринда оператор) ушбу маълумотни тақдим қилишни рад қилиши мумкин. Бироқ мазкур маълумот эгаси сўровчига маълумотни тақдим қилишдаги чеклов ҳақида хабардор қилиши зарур.

Ўзбекистон Республикасининг “Телекоммуникациялар тўғрисида” қонуни 15-моддасига мувофиқ, телекоммуникация тармоқлари орқали узатиладиган телефон сўзлашувлари, телеграф ва бошқа хабарларнинг сир тутилишини бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Барча операторлар ва провайдерлар ушбу сўзлашувлар ва хабарларнинг сир тутилишига риоя этилишини таъминлашлари шарт.

Телекоммуникациялар тармоқлари орқали узатилаётган хабарлар тўғрисидаги маълумот, шунингдек, хабарларнинг ўзи фақат бундай хабарларни жўнатувчилар ва уларни олувчиларга ёки уларнинг қонуний вакилларига берилиши мумкин.

Телекоммуникация тармоқлари орқали узатиладиган телефон сўзлашувларини эшитишга, хабарлар билан танишишга, улар тўғрисида маълумотлар олишга, шунингдек, сўзлашувлар ва хабарларнинг сир тутилишини бошқача чеклашларга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда йўл қўйилади.

Бошқа тарафдан била туриб, ошкор қилиш ахборотни конституциявий ҳимоядан маҳрум қилмайди, шу билан бирга, учинчи тараф доктринасининг заиф жиҳати ахборотга худди товар сифатида қараб, уни бошқа шахсга бериш орқали ҳуқуқларни йўқотишни асос сифатида олади, ваҳоланки, шахсий маълумотлар турли мақсадларда берилиши мумкин.

Бироқ агар ахборотни юбуровчи маълумотни ҳамма тушунмайдиган тарзда шифрланган ҳолда юборса, аниқки, юбуровчи дахлсизлик таъминланишини истаган ва бунга умид қилиши мумкин.

Дахлсизлик таъминланишига бўлган ишонч амалдаги қонун билан белгиланади. Шахсининг электрон девайсдаги ахборот сир сақланишига умид қилиши учун асоси борлигини аниқлаш учун, мазкур девайсни гуёки ёпиқ контейнер деб тасаввур қилиш ёрдам беради. Умуман қонун ваколатли шахсларга девайсда мавжуд ахборотни олиш ва кўришга худди шундай вазиятда ёпиқ контейнерни очиш ва кўриш каби рухсат бермайди.

ЖПКнинг 19-моддасига мувофиқ, шахсий ёзишма ва шахсий телеграф хабарномалари очик суд мажлисида фақат бу хат ва хабарларни жўнатган ҳамда олган шахсларнинг розилиги билан ўқиб эшиттирилиши мумкин. Акс ҳолда улар ёпиқ суд мажлисида ўқиб эшиттирилади ва текширилади.

Маълумки, шахсий дахлсизлик ҳуқуқини чеклаш учун “етарли асослар” тушунчасидан фойдаланилади. Яъни етарли асослар жиноят процессининг мақсадлари ва шахсий дахлсизликни чеклаш даражасига мувофиқ бўлиши зарур.

Яъни мақсадга шахсининг ҳуқуқини камроқ чеклайдиган восита орқали эришиш мумкин бўлганда айнан мазкур воситадан фойдаланиш зарур.

Суд назоратини амалга оширишда етарли асосларнинг мавжудлигидан ташқари жиноятнинг ижтимоий хавфлилиқ даражаси ҳам эътиборга олиниши зарур.

Қонун айрим ҳолларда, жиноят процессининг мақсадларидан келиб чиқиб, умумий қоидалардан чекиниш имконини беради. Жумладан, кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда тинтув прокурорнинг санкциясиз ўтказилиши мумкин. Амалиётда кечиктириб бўлмайдиган ҳолатлар тушунчасини қонундан кўра кенгроқ ва субъектив талқин қилинишини инкор этиб бўлмайди. ЖПКда кечиктириб бўлмайдиган ҳолатларда тергов ҳаракатини ўтказиш ҳақида қарорда, кечиктириб бўлмайдиган ҳолатнинг фактик асосларини кўрсатиш талаби мавжуд эмаслиги мазкур тушунчани кенгроқ талқин қилиш имконини яратади.

Айнан шу маънода “кечиктириб бўлмайдиган ҳоллар” электрон далилларга нисбатан қандай ҳолларда татбиқ этилади?

Кечиктириб бўлмайдиган ҳолат мавжудлиги ҳақида хулоса қилишда: далилнинг йўқ қилиниши ёки яширилишининг аниқ хавфи мавжудлиги, кечиктириб бўлмаслик даражаси, яъни тинтувга санкция олиш учун зарур бўлган вақт ҳисобга олиниши зарур. Сабаби электрон далиллар ашёвий далиллар каби хусусиятларга эга эмас ва хизмат хонасида туриб, бир неча дақиқаларда олиниши мумкин.

Рақамли технологиялар билан боғлиқ жиноятлар юзасидан далилларни олиб қўйишда қуйидаги ҳолатларда умумий тартибдан истиснолар бўлиши мумкинлигига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Шахс ўзининг ихтиёри билан қидирилаётган файлларни тақдим қилишга розилик билдирган ҳолларда.

2. Ўрнатилган тартибга розилик, яъни бунда ходимлар иш берувчилар билан шартномада муайян конституциявий ҳуқуқлари чекланишига розилик беришлари мумкин. Масалан, қўриқланадиган объектлар ёки банк ходимлари бинога кириш ва чиқишда ёки иш жараёнида уларнинг буюмлари шу жумладан, компьютерлари кўздан кечирилишига розилик билдиришлари мумкин ва бу тармоққа уланишнинг мажбурий шарти бўлади. Давлат сири, банк ёки тижорат сири билан боғлиқ ҳолларда иш берувчининг ички тартиб-қоидаларида кўпинча мазкур сирларнинг ошкор қилинишининг олдини олиш мақсадида компьютер тармоғига уланиш, интернетдан фойдаланиш назоратчилар томонидан даврий текширувдан ўтказилиши мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Қонунининг 8-моддасида давлат сири ёки ҳарбий сирлардан воқиф бўлган фуқароларнинг ҳуқуқлари чекланиши мумкинлиги кўзда тутилган.

3. Ушлаб турилган шахсни шахсий тинтув қилиш вақтида.

4. Товарларни контрабанда йўли билан олиб кирилишининг олдини олиш мақсадида божхона ва чегара назоратини амалга оширишда. Божхона кодексининг 195-196-моддаларида белгиланган тартибда, яъни терговга қадар текширув органи мансабдор шахслари товарларни жисмоний шахс ёнида яширмоқда ва уларни ўз ихтиёри билан тақдим этмоқчи эмас, деб тахмин қилишга асос бўлган тақдирда ушбу ваколатдан фойдаланиши мумкин.

ЖПКга мувофиқ, шахс эгаллаб турган турар жой ёки бошқа бино ва ҳудудда тинтув ўтказиш, олиб қўйиш, кўздан кечириш, алоқа муассасаларида почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш ва уларни олиб қўйиш, телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш **фақат** ушбу Кодексда белгиланган ҳолларда ва тартибда амалга оширилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олиш деганда абонентлар ёки абонент қурилмалари (фойдаланиладиган асбоб-ускуна) ўртасидаги боғланишлар санаси, вақти, давомийлиги тўғрисида ахборот ва бошқа маълумотларни ноошкора олишдан иборат бўлган тадбир тушунилади.

Ушбу ўзгартиришлар натижасида жиноят процессида абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олишга оид ҳаракатларни амалга оширишда “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонун нормаларини татбиқ этилишига шароит яратилган.

ЖПКда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олишга оид нормалар мавжуд эмаслиги жиноят ишлари бўйича ҳақиқатни аниқлаш борасида ушбу маълумотларни олишда қийинчиликларни юзага келтирмоқда.

Жумладан, юқорида қайд этилган Қонун қабул қилингунга қадар терговчи (суриштирувчи) абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборотни (ишга алоқадор шахсларнинг телефонлари кириш-чиқиш қўнғироқлари айланмаси, пеленгация ва ҳ.к.) олиш учун тегишли уяли алоқа компанияларига юритувидаги жиноят иши рақамини кўрсатган ҳолда сўровнома юбориб олиб келган бўлса, эндиликда юритувидаги иш бўйича тезкор-қидирув фаолияти билан шуғулланувчи органларга ушбу маълумотларни олиб бериш учун сўровнома билан мурожаат этмоқда.

Ўз навбатида, тезкор-қидирув фаолияти билан шуғулланувчи органлар қидирув иши юритиб, махфийлик қоидаларига риоя қилган ҳолда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборотларни олиш тўғрисида (фақат вилоят прокурори санкцияси асосида) қарор қабул қилиб, махсус ваколатли давлат органига юбормоқда. Қарор ижроси бўйича абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборотлар тезкор-қидирув фаолияти билан шуғулланувчи органга келиб тушганидан сўнг уларнинг махфийлик даражаси ечилиб, сўнггра тергов (суриштирув) органига тақдим қилинмоқда ва жиноят ишларига қўшилмоқда.

Амалда ЖПК билан тартибга солинмаган мазкур амалиёт қуйидаги салбий ҳолатларни келтириб чиқармоқда.

1. ЖПКда терговчи (суриштирувчи) ўз йўналиши ва тергов ҳаракатларини юритишга оид барча қарорларни, прокурор рухсатини олиш қонунда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, мустақил равишда қабул қилиши белгиланган бўлса-да, амалда ушбу ваколатлар чекланиб, абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборотни олиш тезкор-қидирув фаолияти билан шуғулланувчи органларга боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Натижада, ушбу жараёнда терговчи (суриштирувчи) билан бир қаторда, прокурор ва суднинг қонун билан белгиланган ваколатлари чекланмоқда.

2. Терговчи (суриштирувчи)нинг абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборотни олиш ҳақидаги сўровномалари асосида тезкор-қидирув фаолияти билан шуғулланувчи органлар томонидан фақатгина сўровноманинг ижросини таъминлаш мақсадида тезкор-қидирув ишлари юритилишига олиб келиб, уларнинг сони сунъий ошиб кетмоқда.

Эътиборлиси, тезкор-қидирув иши бирон-бир жиноятни фош этиш ёки аниқлаш мақсадида эмас, балки сўровнома ижроси бўйича юритилиб, абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақида ахборот олинганидан сўнг, юритишдан тугатилмоқда.

3. Абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборот ўз мазмунига кўра, махфий ҳисобланмаса-да, (ишга алоқадор шахсларнинг бир-бири билан мулоқотда бўлганлик фактини белгилаш, қўнғироқ амалга оширилган вақтда бўлган ҳудудга аниқлик киритиш, телефон рақамининг кимнинг номида эканлиги ва ҳ.к.), ушбу ҳужжатлар махфийлик қоидалари асосида олиниб, сўнгра махфийлик даражаси ечилиб, жиноят ишига қўшилмоқда.

4. Абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олишда юзага келтирилган қийинчиликлар, терговчи (суриштирувчи)лар томонидан ҳақиқатни аниқлаш, жиноятларни фош этишда улардан фойдаланиш амалиётининг кескин қисқаришига сабаб бўлмоқда (терговда жиноятни фош этиш, айбланувчилар доирасига аниқлик киритиш мақсадида ушбу маълумотлардан фойдаланиш амалиёти кескин қисқарган).

Хусусан, ушбу ахборотларни олишда муаммолар мавжудлиги сабабли Қорақалпоғистон Республикаси ва Жиззах вилояти прокуратуралари томонидан ўтган 6 ойда бирорта сўровнома юборилмаган.

5. Фуқароларнинг бедарак йўқолганлиги, таниб олинмаган мурдалар топилганлиги, суицид ҳолатлари ҳамда бошқа жиноят ҳақидаги ариза ва хабарлар бўйича терговга қадар текширувлар давомида йўқолган шахсни топиш, мурданинг шахсини аниқлаш, суицид сабабларига ва бошқа текширув учун эътиборга молик ҳолатларга аниқлик киритиш мақсадида абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотларни олиш имкони бўлмапти.

6. Абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олишдан кўзланган мақсад иш бўйича ҳақиқатни аниқлаш, жиноят содир этган шахслар доирасига аниқлик киритиш ёки жиноятга алоқадорлигини текширишга қаратилган.

Бироқ ЖПКга абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олиш ҳақида нормалар киритилмаганлиги, ушбу ахборотларни олишда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг телефонлари ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали узатиладиган ахборотни олишга оид нормани татбиқ этишга сабаб бўлмоқда.

Ушбу нормада фақат гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг телефонлари ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали узатиладиган ахборотни олиш белгиланганлиги сабабли иш бўйича ҳақиқатни аниқлаш мақсадида бундай процессуал мавқега эга бўлмаган процесс иштирокчилари бўлган абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олишни истисно этмоқда.

Аксарият ҳолларда, жиноят иштирокчилари доирасига аниқлик киритиш мақсадида терговчи (суриштирувчи) ёки судни гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар билан бир қаторда, ушбу боғланишларнинг субъектлари қизиқтиради, яъни терговчи (суд) гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи билан мулоқотда бўлган абонентларга оид маълумотларни (телефон рақамининг кимнинг номига расмийлаштирилганлиги) муҳим ҳисоблайди.

Бундай ҳолларда ЖПКда белгиланган нормани амалда қўллаб бўлмайди.

Мисол учун, жиноят иши қўзғатилган ҳолларда (терговнинг дастлабки босқичида) хуфиёна иқтисодий фаолиятни амалга ошириб, “bank-klient” дастуридан фойдаланган ҳолда пул маблағларини нақдлаштириш фаолияти билан шуғулланувчи номаълум шахсларнинг фақат телефон рақами ҳақида маълумот мавжуд бўлади. Келгусида телефон рақами кимга тегишли эканлиги, у орқали амалга оширилган боғланишларга аниқлик киритиш орқали жиноий фаолият билан шуғулланиб келган фуқароларнинг шахсига ойдинлик киритилиши мумкин. Бироқ уларнинг иш бўйича гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи мақомига эга эмаслиги сабабли абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олиш имкони чекланган.

7. Айрим ҳолларда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олиш зарурати бўлганда уни олиш имконияти чекланганлиги сабабли, терговчи (суриштирувчи) томонидан процесс иштирокчиларига (гувоҳ, жабрланувчи) ўз фойдаланувидаги абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишларни тегишли уяли алоқа компаниясидан олиб, тергов (суриштирув) органига тақдим қилиш ҳақида сўров (талаб) қўйилмоқда.

Бунга розилик билдирган фуқаролар томонидан тўлов асосида уяли алоқа компаниясидан олиниб, терговга тақдим қилинган абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотлар баённомаларга илова қилинмоқда.

Мазкур ҳолатда жиноятга дахли бўлмаган шахс ўз манфаати учун ушбу ахборотни терговга тақдим қилса, жиноятга алоқаси бўлган шахслар томонидан бундай ахборот тақдим қилинмайди.

8. Абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишларга тегишли ахборотни олиш ҳақидаги сўровномалар тўғридан-тўғри юборилмасдан, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга юборилиб, улар орқали олиниши иш ҳажмининг сунъий кўпайишига ҳамда муддатлар чўзилишига сабаб бўлмоқда.

Юқоридаги ҳолатлар эса жиноятларни “иссиқ изидан” фош этишга салбий таъсир кўрсатмоқда.

9. Муқаддам абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотлар ҳар бир уяли алоқа компаниясининг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятлардаги филиаллари томонидан қисқа муддатларда тақдим қилинган бўлса, эндиликда фақат махсус ваколатли давлат органидан олинishi муддатлар чўзилишига олиб келмоқда.

Бунда терговчи (суриштирувчи) юритувидаги жиноят иши бўйича фақат битта абонент ёки абонент қурилмаси ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олиш билан чекланмасдан, ушбу ахборотни олиб, кўздан кечирганидан сўнг бошқа абонент ёки абонент қурилмаси ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги ахборотни олиш зарурати юзага келса, яна сўровнома юбориши мумкинлиги эътиборга олинса, муддатларнинг чўзилиб кетиши эҳтимоли янада ортади.

Хорижий тажриба ўрганилганда, Россия Федерацияси ЖПКнинг 186-1-моддасида абонентлар ва (ёки) абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги маълумотни олиш ҳақида алоҳида норма киритилган бўлиб, унга кўра, абонентлар ва (ёки) абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги маълумотлар жиноят иши учун аҳамиятли эканлиги тўғрисида етарли асослар бўлган тақдирда ушбу маълумотлар терговчи томонидан суд қарорига мувофиқ олинishi белгиланган.

Қozoғистон Республикаси ЖПКнинг 244-моддаси эса абонентлар ва (ёки) абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар ҳақидаги маълумотни ноошкора олиш деб номланиб, унга кўра судга қадар терговни амалга оширувчи орган тергов судьясининг санкциясини олганидан сўнг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ёки махсус давлат органининг ваколатли бўлинмасига ижро учун юборади. Бунда ижрочи ходим талаб қилинган маълумотни исталган моддий ташувчида қайд қилган ҳолда, тақдим қилишга мажбурлиги белгиланган.

Қонунчиликдаги мазкур бўшлиқлар ва қонун нормаларини турлича талқин қилиш ҳолатлари жиноят процессида тергов (суриштирув) органларининг юритувларидаги ишлар бўйича ҳақиқатни аниқлаш, исбот қилиш, жиноятларни аниқлаш ва фош этишга қаратилган фаолиятларига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Шу сабабдан ЖПКда абонентлар ёки абонент қурилмалари ўртасидаги боғланишлар тўғрисида ахборот олиш учун асослари ва тартиби аниқ белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Айнан жиноят ишига тааллуқли рақамли далилларни аниқлаш учун суриштирувчи ва терговчига жуда катта ҳажмдаги маълумотларни кўздан кечириш талаб этилиши сабабли сунъий интеллект ёрдамида иш учун аҳамиятли бўлган маълумотларни аниқлаш ва қайта ишлаш тизимини яратиш лозим.

Бошқа давлат ҳудудидаги серверларда сақланаётган рақамли ахборотни олиш фақатгина фойдаланувчининг розилиги билан амалга оширилишини белгилаш.